

Iwona Benenowska

Charakterystyka wybranych orzeczeń
syntetycznych konstytuujących elementarne
struktury zdaniowe wyrażające zmiany
stanu skupienia

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego tekstu jest opis orzeczeń syntetycznych jednoargumentowych, konstytuujących elementarne struktury zdaniowe – wykładniki zdarzeń zmiany stanu skupienia¹. Charakterystyka tych orzeczeń winna być poprzedzona kilkoma uściśleniami terminologicznymi.

Za elementarną strukturę zdaniową (= ESZ – termin i skrót Otfinowskiego, 1982: 8) uznaję strukturę z wykładnikiem „jednego tylko predykatu”, funkcjonującym jako orzeczenie syntetyczne bądź główny semantycznie człon orzeczenia analitycznego. Tak pojęta ESZ nie może w sobie zawierać innej struktury zdaniowej „nawet w postaci zredukowanej do argumentu” (Otfinowski, 1982: 8-9; 1986: 71-72)². Dalej bierze się pod uwagę tylko te struktury, których ośrodkiem jest orzeczenie syntetyczne, czasownik w formie finitywnej, będący wykładnikiem predykatu³. Orzeczenie syntetyczne otwiera pozycje dla wykładników argumentów. Tu chodzi o orzeczenia jednoargumentowe, tzn. otwiera-

¹ Zob. też Benenowska I., *Charakterystyka wybranych orzeczeń syntetycznych konstytuujących elementarne struktury zdaniowe wyrażające zmianę kształtu* (w druku).

² Zob. też wymóg nałożony przez A. Bogusławskiego (1974: 45) na *podstawowe wyrażenia predykatywne* (basic predicative expressions).

³ Poza orzeczeniem syntetycznym funkcjonuje jeszcze tzw. orzeczenie analityczne: ma strukturę złożoną z finitywnej formy czasownika (nie będącego wykładnikiem predykatu) i konotowanego przez nią wykładnika predykatu, np. *Ojciec jest zdrowy.* lub ma strukturę z finitywną formą czasownika będącą jako całość wykładnikiem predykatu, np. *Ala drze koty z sąsiadką.* (= kłóci się) (por. Otfinowski 1982: 8).

jące pozycję dla wykładnika argumentu wyrażanego przez te orzeczenia predykatu. Orzeczenie nie otwiera pozycji dla żadnego innego zdarzenia, m. in. przyczynowego⁴, przy czym: argument to obiekt fizyczny, „konkretny fizyczny element rzeczywistości” (Karolak, 1977: 75), „(...) konkretny identyfikowalny obiekt fizyczny, żywotny i nieżywotny, w tym również osobowy, który można wskazać w sensie wprost, tak jak wskazuje się coś palcem” (Karolak, 1984: 20; por. też Otfinowski, 1986: 13; Grochowski, 1974a: 161).⁵

Zbiór czasowników, które w funkcji orzeczenia konstytuują ESZ omawianego typu, został wybrany z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza (Usjp). Przy analizie właściwości syntaktyczno-semantycznych orzeczeń wykorzystywano informacje zawarte w odpowiednich hasłach czasownikowych w innych wybranych, podstawowych słownikach języka polskiego. Są to następujące słowniki (tytuły wraz ze skrótami): *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (SjpD), *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* pod red. K. Polańskiego (Ssg), *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki (Isjp), *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja (Swjp).⁶

Spośród orzeczeń wybrano tylko te, których wykładniki można uznać za czasowniki słowotwórczo niemotywowane. Do niemotywowanych zakwalifikowano takie czasowniki, które:

- a) są podzielne formalnie, ale semantycznie są już niemotywowane, np. *rozpuszcza się – rozpuścił się* (= zmienia – zmienił stan skupienia ze stałego w ciekły), gdzie formalnie *rozpuszczać się – rozpuścić się* jest pochodne od *puszczać się – puścić się* (*roz-puszczać się <- puszczać się*), ale w jego znaczeniu brak związku z zaprzestaniem trzymania się czegoś, rozpoczynaniem szybkiego przemieszczania się, wyruszenia dokądś, wypływania z czegoś (zob. *puszczać się – puścić się* w Usjp kolejno: zn. 1., 2., 3., 4.);

⁴ W tekście natomiast mogą pojawiać się (obok realizacji struktur z omawianymi orzeczeniami) realizacje różnych innych struktur, wchodzących w relacje z omawianymi strukturami, w tym także przyczynowo-skutkowe. Zdając sobie z tego sprawę, wydobywa się z takich tekstów tylko realizacje badanych struktur jednoargumentowych, elementy innych struktur (nieimplikowanych) ujmuje się w okrągły nawias.

⁵ Dalej: predykat „to cecha przedmiotu (argumentu) lub relacja pomiędzy przedmiotami (argumentami), inaczej jeszcze: funkcja przedmiotu(-ów)” (Otfinowski 1982: 116; zob. też Karolak 1977: 75, 1984: 21); „struktury powstałe w wyniku zespolenia predykatów z implikowanymi przez nie argumentami noszą nazwę struktur predykatowo-argumentowych” (Karolak 1984: 22), krótko: zdarzeń (za Otfinowskim 1982: 116).

⁶ Doraźnie wykorzystywano także inne słowniki – zob. *Bibliografia*.

b) w formie zwrotnej w relacji: czasownik z *się* – czasownik bez *się* za pochodny semantycznie uznaje się odpowiedni czasownik nierefleksywny o znaczeniu kazuzywności, natomiast formalnie bardziej skomplikowany czasownik z *się* jest semantycznie pierwotny – oznacza sam proces, stan (Grzegorzyczkowa 1981: 83, zob. też *Morfologia*, 1984: 494; Nagórko, 2000: 180), np. *kondensować* = powodować, że coś kondensuje się, *kondensować* = *kondensować się* + kazuzywność, więc *kondensować* <- *kondensować się*.

Dla czasowników niedokonanych ustalano parę aspektową na podstawie informacji zawartych przy odpowiednich znaczeniach w Swjp i Isjp (jeśli w któryś z słowników (lub w obu) taka para została wskazana).⁷

Po uwzględnieniu przyjętych założeń wyłoniono określoną grupę orzeczeń, która zostanie zaprezentowana w następującej kolejności:

- zbiór wybranych orzeczeń⁸,
- podział orzeczeń ze względu na charakter obiektów pełniących w zdarzeniu funkcję argumentu,
- omówienie typu struktury składniowej konstytuowanej przez orzeczenia,
- próba określenia funkcji argumentu w zdarzeniu wyrażanym przez wybrane orzeczenia.

2. Zbiór wybranych orzeczeń wyrażających zdarzenie zmiany stanu skupienia i/lub postaci

A. Zmiana stanu skupienia z gazowego w ciekły lub ciekłego w stały (= zagęszczenie) wyrażana jest przez orzeczenia:

kondensuje się – *skondensował się*⁹,
krzepnie – *skrzepł*, *zakrzepł*¹⁰,

⁷ W wypadku np. *topi się* i *roztapia się* – *roztopił się* (za Isjp) przyjmuje się, że para aspektowa to *topi się* – *roztopił się* (bogatszy semantycznie jest człon dokonany, bowiem w jego znaczeniu zawiera się odniesienie do członu niedokonanego, zob. Grzegorzyczkowa 1981: 74).

⁸ Każde z orzeczeń opatrzone jest odpowiednim przypisem, w którym zawarte są podstawowe informacje zaczerpnięte ze słowników, zwłaszcza dotyczące poświadczenia znaczenia – zmiany stanu skupienia.

⁹ Para aspektowa za Swjp, Isjp zn. 2. O uleganiu kondensacji, przemianie gazu w ciecz lub ciało stałe zob. *kondensować się* w Usjp, por. SjpD, Isjp zn. 2., Swjp (w Ssg – brak hasła); *skondensować się* – Usjp, SjpD, Isjp zn. 2. (w Ssg – brak hasła). W Usjp kwalifikator „fiz.”, w hasłach pozostałych słowników brak kwalifikatora.

¹⁰ O współczesnym rozluźnieniu związku semantycznego w motywacji z przymiotnikiem *krzepki* zob. Grzegorzyczkowa (1969: 32-34). Odpowiedniki aspektowe za Isjp zn. 1., w Swjp: *krzepnąć* I – *skrzepnąć*. Usjp podaje formy równoległe: *skrzepł* a. *skrzepnął*, *zakrzepł* a. *zakrzepnął*.

marznie – z(a)marzł¹¹,
 ścina się – ściął się¹²,
 tężeje – stężał¹³,
 zastyga – zastygł¹⁴,
 zsiada się – zsiadł się¹⁵.

Przykładowe realizacje zdaniowe:

1. Para wodna *skondensowała się* (i utworzyła chmurę)., por. Isjp, SjpD
2. Żywica : galareta : woda : stal : krew : lawa *krzepnie – skrępla, zakrzępla.*, por. Usjp, Swjp, Isjp
3. Woda : mżawka *marznie – z(a)marzła.*, por. Ssg, Swjp, Isjp
4. Galareta : woda (rzeki) : krew *ścina się – ścięła się* (już)., por. Usjp, SjpD
5. Stal : stearyna : smoła : galaretka *tężeje – stężała.*, por. Usjp, Ssg, Isjp, Swjp
6. Galaretka : żywica : magma : lawa *zastyga – zastygła.*, por. Usjp, SjpD, Isjp, Swjp
7. (Jest ciepło i) mleko (już) *się zsiada – zsiadło się.*, por. Swjp, Isjp, SjpD

O zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały zob. *krzepnąć* w Usjp zn. a), Ssg zn. I, SjpD, Isjp – w obu zn. 1., Swjp; *skrzepnąć* – Usjp, SjpD zn. 1., Isjp, w Ssg – brak hasła; *zakrzepnąć* – Usjp zn. a), SjpD, Isjp, w Ssg – brak hasła. Usjp poprzedza to znaczenie kwalifikatorem „książk.”, którego brak w hasłach pozostałych słowników.

¹¹ Para aspektowa w Swjp zn. 1.: *marznąć I – zamarznąć*, Isjp zn. 2.: *marznąć – zamarznąć*. Usjp podaje formy równoległe: *zamarzł a. zamarznął, zmarzł a. zmarznął*.

O zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały – zob. jedno z alternatywnych określeń *marznąć* w Usjp i Isjp zn. 2., SjpD, Ssg, Swjp – we wszystkich zn. 1.; *zamarznąć* – w SjpD zn. 1., jedno z alternatywnych określeń w Ssg zn. I i Swjp, por. Usjp zn. 1., Isjp zn. 1.; *zmarznąć* – por. Usjp zn. 3., SjpD zn. 1., Isjp zn. 3., w Ssg – brak hasła. W znaczeniu orzeczenia wbudowane jest zdarzenie przyczynowe, ale orzeczenie nie otwiera dla niego pozycji.

¹² O zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały – zob. w Usjp, SjpD, Ssg, Swjp – we wszystkich zn. 1., por. Isjp zn. 6.

¹³ Para aspektowa za Swjp i Isjp – w obu zn. 1. Usjp poprzedza *tężeć* kwalifikatorem „książk.”, *stężeć* – „fiz. chem.”, których brak w hasłach pozostałych słowników.

O zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały – zob. jedno z alternatywnych określeń *tężeć* w Usjp zn. a), SjpD, Ssg, Isjp, Swjp – we wszystkich zn. 1.; z ciekłego w półpłynny lub stały – zob. *stężeć* w Usjp zn. 1., SjpD, por. Isjp zn. 1., w Ssg – brak hasła.

¹⁴ Brak związku semantycznego w motywacji z czasownikiem *stygnać* (zob. np. *stygnać* w Usjp – brak znaczenia dotyczącego zmiany stanu skupienia). Usjp podaje formy równoległe: *zastygł a. zastygnął*.

O zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały – zob. Isjp zn. 1., por. jedno z alternatywnych określeń w Usjp, SjpD, Swjp – we wszystkich zn. 1., w Ssg – brak hasła.

¹⁵ O gęstnieniu, tężeniu i zmianie stanu skupienia z ciekłego w stały – zob. w Swjp, por. alternatywne określenia w Usjp, SjpD zn. 1., Isjp zn. 2., w Ssg – brak hasła.

B. Zmiana stanu skupienia ze stałego w ciekły (= rozrzedzenie) wyrażana jest przez orzeczenia:

*rozpływa się – roz płynął się*¹⁶,
*rozpuszcza się – rozpuścił się*¹⁷,
*taje – stajał*¹⁸,
*topi się – roztopił się*¹⁹,
*topnieje – stopniał*²⁰.

Przykładowe realizacje zdaniowe:

8. Lód (na stawie) : kra (lodowa) *rozpływa się – roz płynęła się.*,
por. Usjp, Ssg
9. Lód (w kostkach) : воск : śnieg *rozpuszcza się – rozpuścił się*
(już)., por. Usjp, Ssg
10. Lód : śnieg *taje – stajał.*, por. Usjp, Swjp, SjpD, Isjp
11. Śnieg : lód : воск : tłuszcz *topi się – roztopił się.*, por. Usjp,
Ssg, SjpD
12. Lód (na rzece) : śnieg: воск *topnieje – stopniał.*, por. Usjp,
SjpD, Ssg, Isjp, Swjp

3. Podział orzeczeń ze względu na charakter zbioru obiektów pełniących w zdarzeniu funkcję implikowanego argumentu

Orzeczenia otwierają pozycję dla wykładnika argumentu, który należy do zbioru obiektów charakteryzowanych jako:

¹⁶ O przechodzeniu ze stanu stałego w stan ciekły – zob. jedno z alternatywnych określeń w Usjp zn. 3., SjpD, Ssg – w obu zn. 2. i Swjp zn. 3., por. Isjp zn. 2.

¹⁷ O zmianie konsystencji stałej na płynną – zob. Isjp zn. 2., por. jedno z alternatywnych określeń w Usjp zn. 2., Ssg zn. I, SjpD zn. 1., Swjp zn. 2.

¹⁸ Para aspektowa za Swjp i Isjp – w obu zn. 1. Usjp podaje kwalifikator: „książk.”, którego brak w hasłach pozostałych słowników.

O przechodzeniu ze stanu skupienia stałego w ciekły – zob. *tajać* w Usjp zn. a), SjpD oraz Isjp, Swjp – w obu zn. 1., w Ssg – brak hasła; *stajać* – Usjp i Swjp, por. SjpD, Isjp, w Ssg – brak hasła.

¹⁹ Para aspektowa za Isjp zn. 6, w Swjp *topić się* II zn. 2. brak wskazania pary.

O traceniu stałej konsystencji – zob. *topić się* w Usjp zn. 4., SjpD i Ssg – w obu zn. 3., Isjp zn. 6., Swjp zn. 2.; *roztopić się* – Usjp, Ssg, SjpD (we wszystkich zn. 1.), o zmianie stanu skupienia ze stałego w ciekły – *roztopić się* w Isjp i Swjp – w obu zn. 1.

²⁰ Para aspektowa za Swjp i Isjp – w obu zn. 1.

O przechodzeniu ze stanu skupienia stałego w ciekły – zob. *topnieć* w Usjp, SjpD, Ssg, Isjp i Swjp – we wszystkich zn. 1.; *stopnieć* – Usjp, Isjp (w obu zn. 1.) i SjpD, w Ssg – brak hasła.

1) substancje płynne lub półpłynne²¹ w zdarzeniach związanych z zagęszczeniem substancji (typ zdarzeń A)

Do tej grupy mogą należeć przede wszystkim substancje naturalne występujące w przyrodzie. Ze względu na duże zróżnicowanie zbioru ich charakterystyka zostaje ograniczona do najczęściej przytaczanych przez słowniki w przykładowych realizacjach zdaniowych. Są to:

woda (w różnej postaci, także jako deszcz, mżawka itp.), por.:

13. Woda (na jezdni) : woda (w jeziorze) : (drobny) deszcz : błoto *marznie.*, por. Ssg

14. Rosa (w szron) *się ścina.*, por. SjpD

15. (Jest tak zimno, że) woda (w garnku) *się ścięła.* Swjp

16. Mżawka *zmarzła*, (zamieniając się w drobny grad). Usjp,

ciekła, gorąca masa powstająca w wyniku topnienia skał w głębi ziemi i wydobywająca się na powierzchnię – magma, lawą; por.:

17. Lawa *zakrzepła, zastygła* (na zboczu wulkanu)., por. Isjp, Swjp

18. Magma : bazalt *zastyga.*, por. SjpD,

substancja metaliczna wytwarzana ze stopu pierwiastków – stal, por.:

19. (We wlewnicach) stal *tężeje, skrzepła* (w bloki). SjpD, por. Swjp, Usjp

20. Łane żelazo *zakrzepło.*, por. SjpD,

wydzielina roślin (szczególnie iglastych) – żywica, por.:

21. Żywica *zastygła* na drzewach. Usjp, por. SjpD, Swjp,

szczególnego rodzaju płyn ustrojowy – krew, por.:

22. Krew (wokół rany) *krzepnie – skrzepła, zakrzepła* (w ciągu kilku minut)., por. Isjp, SjpD, Usjp, Swjp

23. Krew *się* (już) *ścięła* (w czarniawą posokę). SjpD,

niektóre minerały i substancje chemiczne, np. gips, smoła, stearyna itp., por.:

24. Beton (już) *stężał.* Isjp

25. Stearyna : smoła *tężała.* Ssg

26. Gips (szybko) *tężał.* Ssg, por. Swjp

27. Wosk *zakrzepł, zastygł* (w formach)., por. Swjp, Usjp,

²¹ Często w definicjach słownikowych mówi się wprost o cieczach, substancjach (pół)płynnych, np. zob. *(s)tężeć* w Isjp zn. 1.: „płynna lub półpłynna substancja”, *ścinać się – ściąć się* w Usjp zn. 1.: „o cieczach”, w Ssg zn. I cecha semantyczna frazy nominalnej: „[Liqu]”, Swjp zn. 1.: „o cieczach, substancjach płynnych”; *zamarznąć* w Ssg zn. I: „[Liqu]”, w SjpD: „o cieczy”, w Swjp: „o wodzie lub innych płynach”; *zsiadać się – zsiąść się* w Usjp: „o cieczy”, w SjpD zn. 1.: „o płynie”, w Swjp: „o czymś ciekłym”.

niektóre produkty spożywcze, np. mleko, galaret(k)a, białko itp., por.:

28. Galaretka (już) *skrzepła, ścięła się, tężeje – stężała, zastygła, zsiada się*. por. Swjp, Usjp
29. Tłuszcz *skrzepł, zakrzepł, zastygl* (na talerzu). Usjp, por. Swjp
30. Polewa (tortu) *stężała.*, por. Isjp
31. Białko już się *ścina – ścięło się.*, por. Ssg, Isjp
32. Budyń : kisiel *tężeje, zastygl.*, por. Isjp, Swjp
33. (Na pierogach) masło *zakrzepło*. SjpD
34. Mleko (w butelce) *zamarzło*. Ssg
- (7.) (Jest ciepło i) mleko (już) *się zsiada – zsiadło się.*, por. Swjp, Isjp, SjpD
35. Kawa (wychłodła i) *zsiadła się* w szklance. SjpD

Orzeczenie *kondensuje się – skondensował się* wyróżnia się w tej grupie tym, że zbiór obiektów pełniących funkcję argumentu różni się nieco od pozostałych. Oprócz substancji płynnych do tego zbioru należy zaliczyć także substancje gazowe²², np.

- (1.) Para wodna *skondensowała się* (i utworzyła chmurę)., por. Isjp, SjpD;

2) niektóre substancje, ciała stałe²³ w zdarzeniach związanych ze zmianą konsystencji stałej na płynną (typ zdarzeń **B**)

Do tej grupy należą przede wszystkim niektóre ciała stałe oraz substancje naturalne występujące w przyrodzie.²⁴ Najczęściej są to:

woda w różnej postaci stałego stanu skupienia, np. lód, śnieg itp., por.:

- (8.) Lód (na stawie) : kra (lodowa) *rozpływa się – rozplynęła się.*, por. Usjp, Ssg
- (10.) Lód : śnieg *taje – stajał.*, por. Usjp, Swjp, SjpD, Isjp

²² Zob. *skondensować się* w Usjp: „o gazie, parze itp.”, Isjp: „Jeśli gaz, para, ciecz (...)”.

²³ Zob. *topić się* w Swjp zn. 2.: „o niektórych ciałach stałych”, Isjp zn. 6.: „Jeśli ciało stałe (...)” oraz *roztopia się – roztopił się* w Usjp zn. 1.: „o ciałach stałych”; *topnieć* w Usjp zn. 1.: „o niektórych ciałach stałych”, Swjp: „o pewnych ciałach stałych”, Isjp zn. 1.: „Jeśli śnieg, lód, masło itp. (...)” (zob. też *stopnieć* w Usjp zn. 1.: „zwykle o lodzie, śniegu”) itp. SjpD dla *rozpuszczać się – rozpuścić się* (zn. 1.) zbiór obiektów charakteryzuje obszerniej: „o ciałach (stałych, także płynnych, gazowych)”, gdzie dla ciał płynnych i gazowych chodzi o inne (pominięte tu) znaczenie „być rozpuszczanym, rozprowadzanym w czymś”.

²⁴ Zwykle uległy one wcześniejszemu procesowi (s)iężenia. Zbiór 1. i 2. można by wspólnie charakteryzować jako substancje, które ulegają odwracalnemu procesowi zmiany konsystencji ze stałej na (pół)płynną. Byłoby to jednak pewne uproszczenie, bowiem w zbiorze obiektów można znaleźć takie substancje, które po zastygnięciu nie przechodzą w naturalny sposób w postać (pół)płynną, np. beton: (24.) *Beton (już) stężał*. Isjp, ale nie: *Beton (już) się rozpuścił*.

36. Śnieg *rozpuścił się, roztopił się, stajał, stopniał* (w wiosennym słońcu), por. Usjp, SjpD, Isjp
37. (Z biegiem czasu) lodowce *stopniały*. SjpD
38. Kra (na rzece powoli) *taje, topnieje.*, por. Swjp
39. Sople *tajały*, (odpadały z dachów). Isjp,

niektóre produkty spożywcze (o konsystencji ciał stałych), np. masło, czekolada itp., por.:

40. Masło *rozpłynęło się, rozpuściło się, roztopiło się, stopniało* (zupełnie). Usjp, por. Isjp, Ssg
41. Czekoladki *rozpłynęły się* (w ręce). Swjp
42. Lody *rozpływały się, rozpuszczały się, roztopiły się* (w salaterkach). por. Swjp, Usjp
43. Tłuszcz (bardzo szybko) *się roztopił*. Ssg,

inne (zob. pkt. 1.), np.

44. Wosk : stearyna *rozpuszcza się.*, por. Ssg
45. *Stopniał* asfalt., por. Isjp
46. (Od gorąca) *topi się – roztopił się* (nawet ten twardy) metal., por. Ssg, Isjp, Swjp
47. Smoła *się topi.*, por. SjpD, Ssg
48. Szkło, żelazo *topiło się*. Swjp
49. Świece (od wielkiego gorąca same z siebie) *topniały*. SjpD
50. Wosk *topniał*. Swjp
51. (Na sosnach) *topnieje żywica* (i pachnie). SjpD, Ssg.

4. Typ struktury składniowej konstytuowanej przez orzeczenia

Orzeczenia konstytuują tylko jedną strukturę z pojedynczym wykładnikiem argumentu – strukturę z wykładnikiem argumentu w postaci rzeczownika w mianowniku:

Rm — Os²⁵

Na przykład:

52. Woda : galaret(k)a *kondensuje się – skondensowała się* : *krzepnie – skrzepla, zakrzepla* : *marznie – z(a)marzła* : *ścina się – ścięła się* : *tężeje – stężała*: *zastyga – zastygła* : *zsiada się – zsiadła się*.

²⁵ *Rm* oznacza wykładnik argumentu w postaci rzeczownika w mianowniku, *Os* to wykładnik orzeczenia syntetycznego, który przyjmuje tylko postać 3. os. – zob. wskazania w Usjp. Słownik dla: (*s*)*kondensować się, marznąć, (s)tężeć, zsiadać się – zsiąść się* nie daje takiej adnotacji, co może być podyktowane zebraniu w jednej definicji kilku alternatywnych określeń.

53. Lód *rozpływa się* – *rozpłynął się* : *rozpuszcza się* – *rozpuścił się* : *taje* – *stajał*: *topi się* – *roztopił się* : *topnieje* – *stopniał*.

Na uwagę zasługują orzeczenia: *ścina się* – *ściął się* i *zastyga* – *zastygł*, które w pewnych kontekstach konstytuują strukturę z dysjunktywnym²⁶ wykładnikiem argumentu. Chodzi na przykład o realizację zdaniową typu:

54. Janowi krew *się ścina.*, por. Usjp

55. Janowi krew *zastyga.*, por. Usjp

Widać tu dysjunktywny wykładnik argumentu w postaci rzeczowników: w mianowniku dla oznaczenia części argumentu, w celowniku – dla oznaczenia argumentu jako całości:

IRm — Os — IIRc

Należy jednak zaznaczyć, że o dysjunkcji argumentu można by tu mówić tylko wtedy, gdy założymy, iż 1) krew jest częścią ciała²⁷, 2) zdarzenie wyraża w dosłowny sposób proces zmiany stanu skupienia. Tymczasem mamy tu do czynienia ze związkiem frazeologicznym stosowanym w znaczeniu przenośnym, zob. *Krew komuś ścina się*. w Usjp poprzedzone kwalifikatorem *fraz.* (por. SjpD: „*fraz.* Krew się komuś ścina w żyłach. = ogarnia kogo przerażenie, groza”, Sfpj zn. 5. „ktoś doznaje uczucia drętwienia, zamierania; kogoś ogarnia groza, przerażenie”), *Krew komuś zastyga*. w Usjp poprzedzone kwalifikatorami *fraz. książk.* (por. SjpD: „*fraz.* Krew zastyga w kim, w czyich żyłach. = a) kogoś ogarnia strach, przerażenie (...), b) *przestarz.* ktoś traci energię, wigor, starzeje się”). Z tego względu nie można stwierdzić, że tego typu wyrażenia stanowią realizację drugiego typu struktur konstytuowanych przez badane orzeczenia.

5. Funkcje argumentu w zdarzeniu wyrażanym przez orzeczenia

Argument w zdarzeniu pełni określoną funkcję. Pojęcie funkcji semantycznej (roli semantycznej) bierze początek z tzw. gramatyki przy-

²⁶ Przez dysjunkcję rozumiem za S. Karolakiem „reprezentowanie jednego argumentu przez więcej niż jeden wykładnik w strukturze wyrażenia zdaniowego” (1984: 108).

²⁷ Chodzi o jeden organizm i część tego organizmu (w obrębie tej samej całości) – ciekłą substancję (= krew) wydzielaną przez organizm.

Przyjmuje się, że krew stanowi płyn konieczny do życia, którego nie można zastąpić żadną inną substancją. Por. np. *łyż*, *pot*, *ślinę* itp. jako wydzieliny organizmu, „produkty” odpowiednich gruczołów (łzowych, potowych, ślinowych itp.) i jako takie wydalone z organizmu. Mogą być zastąpione inną – sztuczną substancją, a istota żywa jest w stanie utrzymać się przy życiu bez ww. wydzielin (zob. też *Encyklopedia zdrowia*, 1992-1993: 70, 207, 212).

padków, której twórcą jest amerykański lingwista Ch. J. Fillmore (1971).²⁸ Wydaje się, że w badanych przypadkach należy się odwołać do szerszego pojęcia – funkcji złożonej, w której współwystępują funkcje składnikowe, tzn. takie, które są spełniane przez argument także z innymi funkcjami semantycznymi (Otfinowski, 1994: 175).

Argument w zdarzeniu zmiany stanu skupienia pełni funkcję *patiensa* (Pa), ponieważ **ulega** zewnętrznemu procesowi, poddaje mu się, nie wykazując przy tym żadnej aktywności.

Mówiąc o *patiencie* jako funkcji implikowanego argumentu mamy na myśli jeden z typów *patiensa*, charakterystyczny dla zdarzeń reprezentowanych przez badane orzeczenia, i rozumiem argument o takiej funkcji jako „byt pasywny podlegający jakiemuś procesowi (jakimś zmianom – w sensie fizycznym) lub pozostający w jakimś stanie” (Otfinowski, 1982: 18).²⁹

Ponieważ w obiekcie, pełniącym funkcję argumentu, zachodzą pewne zmiany (stanu skupienia, konsystencji, postaci) – pojawiają się nowe cechy, to wydaje się, że należy dołączyć funkcję składnikową nosiciela nabywanej (nabytej) cechy (Nos).

Zakłada się, że samodzielna funkcja nosiciela cechy³⁰ jest łączona z takimi obiektami, które (ulegając jakiemuś procesowi lub będąc w jakimś stanie) nabywają – nabyły **stałej cechy** (= *coś staje się – stało się jakieś*), to znaczy że nabywa/nabyło cechy rozumianej jako stała właściwość obiektu (więc skutkiem zaistniałych zmian „**jest jakieś**”), por.:

ciągnie się, np. *Kauczuk: guma ciągnie się.* (= są ciągliwe),
cieknie, np. *Dach: garnek: rura cieknie.* (= są nieszczelne),
zezuje, np. *Ala zezuje od urodzenia.* (= jest zezowata).

²⁸ Więcej – zob. Grzegorzczkova (2002), Lyons (1984), Ejo, Ejp i in.

²⁹ Na uleganie czynności zwraca też uwagę M. Grochowski (1974a), por. Z. Gołąb (1958: 33) – byt pasywny lub semiaktywny. A. Holvoet wiąże pojęcie *patiensa* z tranzytywnością (1991: 100), według A. Weinsberga *patiens* to obiekt, na którym odbijają się skutki czynności wykonywanej przez tzw. *agens*a. (1983: 152, 198), według J. Lyonsa – każdy obiekt, o którym można powiedzieć, że coś się z nim dzieje (1975: 377).

³⁰ W literaturze językoznawczej najczęściej określenie nosiciela cechy jest stosowane w kontekście *nomina attributiva* (nazw nosicieli cech – zob. Ejp). Zob. też: pojęcie wartości u E. Laskowskiej (1992: 10, 41-83), charakterystyka referencyjna grupy imiennej u Z. Topolińskiej (1984), nosiciel cechy a subiekt u R. Grzegorzczkovej i J. Puzyniny (1984: 307-363). J. Puzynina (1969) uważa, że wyrażanie cech zmiennych jest prymarną funkcją czasownika, wyrażanie cech stałych – prymarną funkcją przymiotnika. Według A. Otfinowskiego „nosiciela stałej cechy należałoby uznać za odrębny typ argumentu, chociaż granica między nim a *patiens*em nie zawsze jest ostra” (1982: 128).

Trzeba jednak zasygnalizować, że w obrębie całego zbioru orzeczeń występują takie, które nazywają przechodzenie z pewnego stanu w inny, ale nie w jakąś stałą cechę obiektu³¹. Są to orzeczenia, w których trudno odróżnić implikowany obiekt, znajdujący się w jakimś stanie (krótszym lub dłuższym), od obiektu, który nabywa mniej lub bardziej stałej cechy³². Z tego względu można by je nazwać granicznymi (na granicy *patiensa* i nosiciela cechy) i do takich właśnie należy zaliczyć orzeczenia wyrażające zdarzenie zmiany stanu skupienia.

Z tego wynika, że funkcję argumentu w omawianym typie zdarzeń wyrażanym przez wybrane orzeczenia należy scharakteryzować jako **funkcję złożoną** z *patiensem* (Pa) jako jedną funkcją składnikową i *nosicielem cechy* (Nos) jako drugą funkcją składnikową.

Reasumując, każde z orzeczeń spełnia następujące warunki:

- otwiera pozycję dla pojedynczego wykładnika jednego tylko obektu fizycznego,
- ten obiekt fizyczny jest argumentem predykatu wyrażanego przez to orzeczenie,
- argument pełni złożoną funkcję patiensa i nosiciela cechy (Pa+Nos) w zdarzeniu reprezentowanym przez ten predykat i ten argument, tworzące strukturę predykatowo-argumentową w planie treści.

Opisane struktury zdaniowe stanowią pewien podzbiór w zbiorze ESZ – wykładników zdarzeń jednoargumentowych i bazę dla wyprowadzania z nich różnorodnych struktur pochodnych (transform) funkcjonujących także jako ESZ lub jako składnik złożonej struktury zdaniowej mający postać zdania lub struktury niezdaniowej. Badania nad orzeczeniami syntetycznymi konstytuującymi ESZ – wykładniki zdarzeń jednoargumentowych mogą przyczynić się do powstania nowych podzbiorów, mianowicie ze względu na:

- 1) funkcje argumentu w zdarzeniach wyrażanych przez te struktury zdaniowe, w tym funkcje złożone z *patiensem* jako funkcją składnikową (np. *buczy – zabuczał, bulgocze (bulgoce) – zbulgotał* itp.³³ – zdające się implikować złożoną funkcję argumentu: *patiensa*, źródła dźwięku, może także potencjalnego lub rzeczywistego przedmiotu i/lub podmiotu percepcji słuchowej),

³¹ Por. *blednie – zbladł, dojrzewa – dojrzał, pogłębia się – pogłębił się, stygnie – ostygł* itp.

³² U Antinucci'ego, Gebert (1977: 11) orzeczenia procesywne wyrażają „pojęcie zmiany, w rezultacie której argument X znajduje się w danym stanie”. Por. też nosiciel stanu, procesu u M. Grochowskiego (1974b: 31, 32).

³³ Zob. Benenowska (2008).

2) typ wyrażanego zdarzenia (np. zmianę kształtu i/lub objętości: *brzęknie, kleśnie – skłęsnął (skłęśł), pęcznieje – napęczniał, spęczniał* itp.³⁴).

Badania powinny być kompleksowe, obejmować wszystkie orzeczenia spełniające określone warunki. To umożliwi wyselekcjonowanie i opis wszystkich orzeczeń konstytuujących ESZ – wykładników zdarzeń jednoargumentowych, a następnie dwu-, a nawet wieloargumentowych.

Bibliografia

- Antinucci F., Gebert L., 1977: *Semantyka aspektu czasownikowego*, [w:] *Studia gramatyczne I*, Prace IJP PAN 25, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 7-43.
- Benenowska I., 2008: *Źródło dźwięku(-ów) jako składnikowa funkcja argumentu w zdarzeniach jednoargumentowych wyrażanych przez elementarne struktury zdaniowe z niektórymi orzeczeniami syntetycznymi*, [w:] *Linguistica Bidgostiana* vol. V, red. A. S. Dyszak, Wyd. UKW, Bydgoszcz, s. 49-66.
- Benenowska I., *Charakterystyka wybranych orzeczeń syntetycznych konstytuujących elementarne struktury zdaniowe wyrażające zmianę kształtu*, w druku.
- Bogusławski A., 1974: *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expressions with Special Reference to Polish Verbs*, [w:] *O predykcji*, red. A. Orzechowska, R. Laskowski, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 39-57.
- Gołąb Z., 1958: *Problem podmiotu*, [w:] „*Biuletyn PTJ*”, z. XVII, Wrocław – Kraków, s. 19-66.
- Grochowski M., 1974a: *Nazwy części ciała jako argumenty predykatu*, [w:] *Studia semiotyczne V*, red. J. Pelc, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 159-171.
- Grochowski M., 1974b: *Rola semantyczna a predykat jako sposoby charakterystyki subiectum*, [w:] *O predykcji*, red. A. Orzechowska, R. Laskowski, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 25-38.
- Grzegorzczkowska R., 1969: *Czasowniki odimienne we współczesnym języku polskim*, PWN, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Grzegorzczkowska R., 1981: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, PWN, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 2002: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, PWN, Warszawa.
- Holvoet A., 1991: *O formie przypadkowej patiensis w języku polskim*, [w:] „*Prace Filologiczne*” XXXVI, Warszawa, s. 99-107.

³⁴ Zob. przypis 1.

- Grzegorzczkowska R., Puzynina J., 1984: *Słowotwórstwo*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. t. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel, PWN, Warszawa.
- Karolak S., 1977: *Z problematyki opisu wyrażen predykatowo-argumentowych*, [w:] *Studia gramatyczne I*, Prace IJP PAN 25, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 75-101.
- Karolak S., 1984: *Składnia wyrażen polipredykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. *Składnia*, red. Z. Topolińska, PWN, Warszawa, s. 11-211.
- Laskowska E., 1992: *Wartościowanie w języku potocznym*, Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- Lyons J., 1975: *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa.
- Lyons J., 1984: *Semantyka*, PWN, Warszawa.
- Morfologia*, 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. *Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel, PWN, Warszawa.
- Nagórko A., 2000: *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, PWN, Warszawa.
- Otfinowski A., 1982: *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- Otfinowski A., 1986: *Z zagadnień transformacyjnego opisu złożonych struktur zdaniowych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- Puzynina J., 1969: *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, PWN, Warszawa.
- Topolińska Z., 1984: *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. *Składnia*, red. Z. Topolińska, PWN, Warszawa, s. 303-383.
- Weinsberg A., 1983: *Językoznawstwo ogólne*, PWN, Warszawa.

Słowniki i encyklopedie

- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (Ejo), red. K. Polański, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 2000.
- Encyklopedia języka polskiego* (Ejp), red. S. Urbańczyk i M. Kucała, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991.
- Encyklopedia zdrowia*, red. W. S. Gumułka i W. Rewerski, t. 1-2, PWN, Warszawa 1992-1993.
- Inny słownik języka polskiego* (Isjp), red. M. Bańko, t. 1-2, PWN, Warszawa 2000.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego* (Sfjp), S. Skorupka, t. 1-2, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.
- Słownik języka polskiego* (SjpD), red. W. Doroszewski, PWN, Warszawa 1997, wersja elektroniczna.
- Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* (Ssg), red. K. Polański, t. 1-5, PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków 1980-1992.

Słownik współczesnego języka polskiego (Swjp), red. B. Dunaj, t. 1-2, Reader's Digest, Warszawa 2001.

Uniwersalny słownik języka polskiego (Usjp), red. S. Dubisz, t. 1-4, PWN, Warszawa 2003, wersja elektroniczna.

Characterisitic of chosen synthetic predicates, which constitute elementary syntactic structures expressing changes of the state of aggregation

Summary

The article is devoted to synthetic one-argument predicates, which constitute elementary syntactic structures – exponents of events of change of the state of aggregation. While analyzing the syntactic-semantic characteristics of the predicates, the information contained in adequate entries from selected dictionaries of the Polish language has been used. These are the following dictionaries (titles and their abbreviations): *The Universal Dictionary of the Polish Language* (*Uniwersalny słownik języka polskiego*), edited by S. Dubisz (Usjp), *The Dictionary of the Polish Language* (*Słownik języka polskiego*), edited by W. Doroszewski (SjpD), *The Syntactic-Generative Dictionary of Polish Verbs* (*Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*), edited by K. Polański (Ssg), *A Different Dictionary of Polish* (*Inny słownik języka polskiego*), edited by M. Bańko (Isjp), *The Dictionary of Contemporary Polish* (*Słownik współczesnego języka polskiego*), edited by B. Dunaj (Swjp). The characteristic of the collection of chosen predicates contains:

- segregation of the predicates in view of the character of the collection of objects substituting arguments in an event,
- review of the types of syntactic structures constituted by predicates,
- designation of the functions of an argument in an event expressed by predicates.

Iwona Benenowska – dr nauk humanistycznych, językoznawca, adiunkt w Zakładzie Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego UKW w Bydgoszczy. Członek Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Stowarzyszenia Etyki Słowa, Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Ukończyła filologię polską w WSP w Bydgoszczy (magisterium pod kierunkiem Andrzeja Otfinowskiego, 1988). Zainteresowania naukowe: składnia predykatowo-argumentowa, pragmatyka językowa (poprawność i estetyka języka), językowy savoir-vivre, etyka słowa. Opublikowała monografie: *Elementarne struktury zdaniowe (wybrane zagadnienia)*, Bydgoszcz 2002 oraz *Orzeczenia syntetyczne konstytuujące elementarne struktury zdaniowe – wykładniki zdarzeń jednoargumentowych z argumentem w funkcji patiensu*, Bydgoszcz 2010. Adres e-mail: iwona_benenowska@interia.pl